رهیافتی بر تبیین قناعت و نقش آن در اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن کریم و روایت‌ها

تاریخ دریافت: 1396/11/24 تاریخ پذیرش: 1397/2/16

ایوب امرائی*
غلامرضا عالیخانی**
یونس نادمی***

چکیده

پژوهش پیش‌رو درصدد است با بهره‌گیری از آیه‌ها و روایت‌ها به روش تحلیلی ـ توصیفی، نقش و جایگاه قناعت را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین فضیلت‌های اخلاقی در سیاست اقتصاد مقاومتی از دید منابع اسلامی تبیین کرده و به این پرسش پاسخ دهد که قناعت چه جایگاهی در آیه‌ها و روایت‌های اسلامی داشته و چه ارتباطی با اقتصاد مقاومتی دارد؟ فرضیه تحقیق پیش‌رو آن است که این فضیلت اخلاقی براساس نتیجه‌های مطلوبی که در پی دارد، می‌تواند شاخص مهمی در تحقق هدف‌های اقتصاد مقاومتی باشد. با بررسی آیه‌ها و روایت‌ها محقق شد مواردی مانند خانواده، فرد، شناخت و باورها از جمله مهم‌ترین عامل‌های پدیدآمدن و تقویت قناعت در زندگی بوده که در صورت تحقق، نتیجه‌های مطلوبی مانند بی‌نیازی، رضایت‌مندی، سلامتی دین و بدن، عفت، زهد، هدایت و رستگاری را در پی خواهد داشت. در اقتصاد مقاومتی مهم‌ترین اقدام، اصلاح الگوی مصرف خانواده است. از طرفی الگوی مصرف در اسلام تحت عنوان قناعت مطرح‌شده که نتیجه‌ها و آثار مطلوبی مانند رضایت و خشنودی خداوند متعال ﷻ، رسیدن به رفاه اقتصادی، سعادتمندی و هدایت‌یابی و سلامتی جسم و جان را در پی دارد. هم‌چنین از دید نظریه اقتصادی قناعت از یک‌سو از راه افزایش پس‌انداز، منابع کافی را برای تأمین مالی سرمایه‌گذاری و تقویت تولید و اشتغال فراهم می‌کند و از طرف دیگر با تأمین منابع بیشتر برای عقد قرض‌الحسنه می‌تواند نیازهای مصرفی اقشار کم‌درآمد را تأمین کند و در نتیجه می‌تواند نقشی اثرگذار در کاهش فقر، بهبود توزیع درآمد و افزایش رشد اقتصادی و کاهش نرخ بیکاری ایفا کند.

واژگان کلیدی: *قناعت، اقتصاد، اقتصاد مقاومتی.*

طبقه‌بندی JEL: Z12, E21.

---

*. استادیار و مدیر گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی ﷺ. Email: amraee_1360@yahoo.com

**. دانشجوی کارشناسی ارشد فقه و حقوق دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی ﷺ. Email: amraee_1360@yahoo.com

***. استادیار و مدیر گروه اقتصاد دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی ﷺ. Email: amraee_1360@yahoo.com

مقدمه

اقتصاد مقاومتی راهبردی اقتصادی برای مقاوم‌سازی اقتصاد ایران در برابر شوک‌های خارجی و داخلی شمرده می‌شود که در صورت تحقق آن مسیر پیشرفت اقتصادی کشور هموار می‌شود. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی که در سال 1392 از سوی مقام معظم رهبری به دولت ابلاغ شد چند وجه اساسی دارد. اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو و الگوئی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام از ویژگی‌های مهم اقتصاد مقاومتی است. این سیاست‌ها 24 بند دارند که بند هشت آن به اصلاح الگوی مصرف اختصاص یافته است. در بند هشت سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی آمده است: «مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه ریزی برای ارتقاء کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید» (سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، leader.ir). در این بند بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف که در سال 1389 به دولت ابلاغ شده بود پافشاری شده است. در سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف، پافشاری ویژه‌ای بر قناعت شده؛ به‌طوری که در بند اول سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف آمده است: «اصلاح فرهنگ مصرف فردی، اجتماعی و سازمانی، ترویج فرهنگ صرفه جویی و قناعت و مقابله با اسراف، تبذیر، تجمل گرایی و مصرف کالای خارجی با استفاده از ظرفیت های فرهنگی، آموزشی و هنری و رسانه‌ها به‌ویژه رسانه ملی» (همان). بنابراین قناعت می‌تواند یکی از ارکان اصلاح الگوی مصرف در اقتصاد مقاومتی باشد. به این منظور مقاله پیش‌رو به ابعاد گوناگون قناعت و نقش و اهمیت آن در تحقق اقتصاد مقاومتی از دید قرآن کریم و روایت‌های معصومان علیهم‌السلام می‌پردازد.

پیشینه پژوهش

اکبری‌دستک (1395) به بررسی جایگاه فرهنگ قناعت (اقدام و عمل) و کارکردهای آن در تبیین و تحکیم مبانی اقتصاد مقاومتی از نگاه تعالیم اسلامی پرداخته است. در این مقاله به بررسی سیمای قناعت در سبک زندگی پیامبران پرداخته و قناعت را از نشانه‌های پارسایان و موهبت الاهی دانسته است؛ سپس به کارکردهای معنوی و تربیتی قناعت از جمله عزت‌آفرینی و آزادگی و تهذیب نفس و رسیدن به آسایش و آرامش و تخفیف در حسابرسی آخرت

پرداخته و کارکردهای اقتصادی و اجتماعی قناعت از جمله فقر زدایی و فروکاستن از مخارج گزاف و مبارزه با اسراف را تشریح کرده است. تفاوت تحقیق پیش‌رو در بررسی اهمیت، آثار و فواید قناعت با محوریت آیات قرآن کریم و روایت‌های معصومان علیهم‌السلام، تحلیل رابطه قناعت و اقتصاد مقاومتی و نیز تبیین جایگاه و اهمیت اقتصاد مقاومتی در منابع اسلامی است.

سعادتمند در کتاب **درس‌هایی از امام: قناعت و ساده‌زیستی** ساده‌زیستی را به‌عنوان درس‌هایی از *امام خمینی* رحمه‌الله مطرح کرده است. در این کتاب کوشیده شده تا بعد ساده‌زیستی در زندگی و سیره عملی وی بررسی شود. بخش‌های نخست این کتاب به واکاوی جنبه‌های نظری اندیشه امام در مقوله قناعت اختصاص یافته است. نگاهی به عملکرد *امیر مؤمنان* علیه‌السلام به‌عنوان الگوی زهد و ساده‌زیستی و لزوم پرهیز مسئولان از اشرافی‌گری و روآوردن آنان به ساده‌زیستی و مردمی‌بودن از دیگر بخش‌هایی است که رهنمودهای امام را مطرح ساخته است. دو فصل پایانی کتاب به مسئله ساده‌زیستی امام و پرهیز وی از تشریفات را در قالب مجموعه متنوعی از خاطرات آورده که بیش از یکصد و سی خاطره از اطرافیان و اعضای خانواده امام را شامل می‌شود.

محمدی در کتاب **قناعت و سلامت روان** به بحث‌هایی مانند مفهوم قناعت (از نظر لغت، از نظر علمای علم اخلاق، از نظر روایت‌ها)، تبیین مفهوم قناعت، تفاوت‌های فردی در قناعت، دنیاگرایی، حرص و طمع و رابطه بین قناعت و اسراف پرداخته است.

حسین‌زاده در مقاله‌ای با عنوان «نقش قناعت در بهره‌مندی از زندگی» به نقش قناعت در زندگی می‌پردازد و مباحثی از جمله معنای قناعت، شرایط لازم برای تحقق آن، عامل‌های پدیدساختن و تقویت آن، آثار آن در زندگی و فنون دست‌یابی به قناعت در حیات اجتماعی را بررسی کرده و هدف آن یافتن راهکار مناسب برای دوری از حرص، آرامش و نشاط اعضای خانواده، رفع نیازمندی‌ها در ابعاد گوناگون، آسایش و برخورداری از زندگی مادی و معنوی، اصلاح نفس، پیدا کردن عزّت و رسیدن به سعادت و خوشبختی است. یافته‌های اصلی این تحقیق ضرورت توجه به اهمیت قناعت، عامل‌ها و راهکارهای پدیدساختن و تقویت آن، زمینه‌های مقابله با حرص، پدیدآمدن آرامش و به‌کارگیری مهارت‌ها و فنون برای دست‌یابی به زندگی سالم است.

هراتیان و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی حرص- قناعت» با طراحی، ساخت و اعتباریابی مقیاس حرص- قناعت براساس آموزه‌های اسلامی، رذیله اخلاقی حرص و فضیلت اخلاقی قناعت را ارزیابی کرده و می‌سنجند.

کلانتری و *جنتی* در مقاله‌ای با عنوان «هم‌بستگی قناعت و آرامش روان از دید *امام علی*ﷺ در نهج‌البلاغه» ابتدا عامل قناعت و نیز نقطه برابر آن یعنی حرص و طمع را تحقیق و بررسی کرده و سپس هم‌بستگی قناعت و آرامش روان را بر مبنای سخنان *امام علی*ﷺ در **نهج‌البلاغه** و اصول روان‌شناسی به بحث گذاشته و بر این اساس هم‌بستگی عامل اخلاقی قناعت و رسیدن به آرامش روانی، اثبات شده است.

با این حال، هیچ‌یک از این موارد به تحلیل و بررسی نقش و جایگاه قناعت در اقتصاد مقاومتی نپرداخته و تاکنون نیز پژوهشی در این‌باره با محوریت آیه‌های قرآن کریم و روایت‌های معصومانﷺ ارائه نشده است؛ بنابراین تمایز مطالعه پیش‌رو با مطالعه‌های پیشین در پرداختن به جایگاه قناعت در تحقق اقتصاد مقاومتی است.

ادبیات نظری قناعت و اقتصاد مقاومتی

اهمیت و جایگاه قناعت از دید آیه‌های قرآن کریم

در قرآن کریم عین واژه «قناعت»، در مفهوم فضیلتی اخلاقی به‌کار نرفته؛ بلکه بر مبنای برخی تفسیرها، تعبیر والای «حیات طیبه» در وصف قناعت استعمال شده است (ابراهیمی و ترابی، 1394، ص3):

> هنگامی که از *امام علی*ﷺ در تفسیر عبارت «فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَوةً طَيِّبَةً» در آیه شریفه «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَوةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُواْ يَعْمَلُون» (نحل،97): هر کس از مرد یا زن، عمل نیک انجام دهد در حالی که ایمان داشته باشد پس وی را بی تردید (در دنیا) به زندگی پاکیزه ای زنده خواهیم داشت و (در آخرت) پاداششان را در برابر عمل‌های بسیار خوبشان خواهیم داد. پرسیده شد؟ فرمود: منظور، داشتن صفت قناعت است (نهج‌البلاغه، ح221) و فرمود کسی که راضی به روزی الاهی شود هیچ‌وقت برگذشته اندوه نخواهد داشت «كَفَى بِالقَناعَةِ مُلكاً، و بِحُسنِ الخُلُقِ نَعيماً، و سُئلﷺ عن قوله تعالى: «فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً» فقال: هِيَ القَناعَةُ» (همان)؛ «آدمی را قناعت برای دولت‌مندی و خوش‌خلقی برای فراوانی نعمت‌ها کافی است. از امام پرسیده شد، تفسیر آیه: فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً

طَیِّبَهً چیست؟ فرمود: قناعت است».

«اقتصاد اسلامی، مجموعه معارفی است که از سه جزء اصلی تشکیل می‌شود: جزء اول، مکتب اقتصاد اسلامی است، بخش دوم معارف اقتصاد اسلامیِ نظام اقتصادی اسلامی است و بخش سوم علم اقتصاد اسلامی است ... اقتصاد مقاومتی یک نسخه از نظام اقتصادی اسلام، یا یک نظام اقتصادی اسلام است» (عبدالملکی، 1393، ص40-39).

و البته در آیه‌های دیگر نیز مفهوم قناعت از عبارت‌های «رزق حسن» و «عفاف» برداشت شده است:

«وَ الَّذینَ هاجَرُوا فی سَبیلِ اللّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ ماتُوا لَیَرْزُقَنَّهُمُ اللّهُ رِزْقاً حَسَناً وَ إِنَّ اللّهَ لَهُوَ خَیْرُ الرّازِقین» (حج، 58)؛ و کسانی که در راه خداوند متعال‌ﷻ هجرت کرده سپس کشته شده یا مرده‌اند، به یقین خداوند متعال‌ﷻ رزقی نیکو به آنان می دهد؛ و قطعاً خداوند متعال‌ﷻ بهترین روزی‌دهندگان است. در معنای آن‌که خداوند متعال‌ﷻ می‌فرماید: «لَیَرْزُقَنَّهُمُ اللّهُ رِزْقاً حَسَناً» گفته شده منظور قناعت است» (قشیری، 1387، ص455).

«وَ ابْتَلُواْ الْیَتَامَی حَتیَ إِذَا بَلَغُواْ النّکَاحَ فَإِنْ ءَانَسْتُم مّنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُواْ إِلَیهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَ لَا تَأْکُلُوهَا إِسرَافًا وَ بِدَارًا أَن یَکْبَرُواْ وَ مَن کَانَ غَنِیًّا فَلْیَسْتَعْفِفْ وَ مَن کَانَ فَقِیرًا فَلْیَأْکُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَیهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشهِدُواْ عَلَیهِمْ وَ کَفَی بِاللّهِ حَسِیبًا» (نساء، 6): «و یتیمان را بیازمایید تا وقتی به [سنّ] زناشویی برسند پس اگر در وی رشد [فکری] یافتید، اموالشان را به آنان رد کنید و آن را [از بیم آن‌که مبادا] بزرگ شوند، به اسراف و شتاب نخورید و آن کس که توانگر است باید [از گرفتنِ اجرت سرپرستی] بپرهیزید و هر کس تهیدست است باید مطابق عرف [از آن] بخورد پس هر گاه اموالشان را به آنان ردّ کردید بر ایشان گواه بگیرید، خداوند متعال‌ﷻ حسابرسی را کافی است».

در این آیه شریفه که از شخص ثروتمند خواسته شده عفاف و خویشتن‌داری به خرج دهد. در حقیقت از وی خواسته شده قناعت پیشه کند چرا که در روایت این‌دو ملازم هم دانسته شده‌اند. هم‌چنان‌که در روایت است که *امیر مؤمنان علی*ﷺ فرمود: «علی قَدرِ العِفّة تکونُ القَناعَةُ»؛ قناعت، به اندازه خویشتن‌داری و عزت نفس است» (تمیمی‌آمدی، 1410ق، ص451).

اهمیت و جایگاه قناعت از دید روایت‌ها

با بررسی حداقلی روایت‌های وارده درباره قناعت می‌توان آن‌ها را در دو بخش امور مربوط به دنیا و اموری که سرانجام آن‌ها را فرد در قیامت مشاهده می‌کند تقسیم کرد. البته روشن است که

این تقسیم‌بندی و تفکیک به‌صورت خط‌کشی و دقیق امکان‌پذیر نبوده و قناعت در امور دنیوی براساس روایت‌های ضمن برخورداری از فواید دنیوی آن به سعادت اخروی نیز می‌انجامد.

نتیجه‌های قناعت در امور دنیوی

براساس نگاه اخلاقی *امیر مؤمنان علی*ﷺ در **نهج‌البلاغه**، قناعت به‌عنوان یک رفتار اخلاقی کارگشا جهت رهایی از رذیلت‌های اخلاقی معرفی شده است. آن حضرت در توصیف انسان سعادتمند می‌فرماید: «طوبَی لِمَن ذَکرَ المعادَ، وَ عَمِلَ لِلحساب، وَ قَنِعَ بِالکفاف، و رضِیَ عَنِ الله»؛ خوشا به حال آن‌که به یاد قیامت بوده، برای حساب کار کند، و به مقدار کفایتش قناعت ورزیده و از خداوند متعالﷻ خشنود باشد» (نهج‌البلاغه، 1390، ص760). اهمیت قناعت در زندگی به حدی است که *امام زین‌العابدین*ﷺ در پاسخ به فردی که از ایشان جویای برترین اعمال شده بود، فرمود: «هو ان یقنع بِالقوت ...»؛ برترین عمل این است که انسان به آن‌چه در دست وی است، قانع باشد (نوری، 1408ق، ج7، ص232).

در روایتی از *امام صادق*ﷺ به *حمران‌بن‌اعین* فرمود:

> «ای حمران هنگام توانمندی به زیردستت بنگر نه به بالادستت؛ زیرا این کار تو را به سهمت از خداوند متعالﷻ قانع‌تر و برای استحقاق فزونی نعمتت از خدای عزیز و جلیل شایسته‌تر می‌سازد و بدان که در پیشگاه خداوند متعالﷻ کردار پیوسته اندک همراه یقین برتر از کردار بسیار بدون یقین است و آگاه باش که هیچ پرهیزگاری پرسودتر از دوری از گناهان و بازداری [خویشتن] از آزاررسانی به مؤمنان و غیبت‌کردن از آنان نیست و هیچ خوشی دل‌پذیرتر از خوش‌اخلاقی و نه هیچ دارایی سودمندتر از قناعت به اندک کافی و نه هیچ نادانی خسرانگرتر از خودبزرگ‌بینی نیست» (همان، ص653).

پیامبر اکرمﷺ فرمود: «اَلْقَناعَةُ مُلْکٌ لاَ یَزُولُ وَ هِیَ مَرْکَبُ رِضَا اَللّه؛ قناعت سلطنتی است که زوال نمی‌پذیرد و آن مرکب (و وسیله رسیدن به) رضای خداوند متعالﷻ است» (حکیمی، 1380، ص658).

نتیجه‌های قناعت در امور اخروی

قناعت از دیدگاه روایت‌ها به معنای رضایت‌مندی به مقدار کفاف و نیاز است و بیش از آن، حرص دانسته شده و مورد مذمت قرار گرفته است. *امام صادق*ﷺ فرمود: «کُلُّ بِنَاءٍ لَیْسَ بِکَفَافٍ

فَهُوَ وَبَالٌ عَلَى صَاحِبِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هر بنایی که بیش از کفاف و بسندگی باشد، در روز قیامت، وبال عقوبتی برای صاحب آن خواهد شد» (همان، ج4، ص283).

آن حضرت شخص قانع را در زمره مؤمنان واقعی معرفی می‌کند: «خیارُالمُؤمنینَ القانعُ و شرارُهم الطامعُ؛ بهترین مؤمنان کسی است که قانع است و بدترین آن‌ها کسی می‌باشد که طمع‌کار است» (پاینده، 1382، ص463). وی، تمسک به قناعت را عاملی مهم جهت رسیدن به آسایش دنیا و آخرت معرفی می‌کنند: «أنّ التّمَسُّکَ بالْقَناعَةِ وَالتّقْوی یُورِثُ لَهُ راحَةَ الدّارَیْنِ، وَأنّ الرّاحَةَ فی هَوانِ الدُّنیا وَالْفَراغِ مِنَ التّمَتُّعِ بِها وَفی إزالَةِ النّجاسَةِ مِنَ الْحَرامِ وَالشُّبْهَةِ» (منسوب به جعفربن‌محمد (امام ششم علیه‌السلام)، 1360، ص40).

امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «مَنْ رَضِیَ مِنَ اللّه بِالْیَسیرِ مِنَ الْمَعَاشِ رَضِیَ اللّهُ مِنْهُ بِالْیَسیرِ مِنَ الْعَمَلِ؛ هر که به معاش اندک خداوند متعال جل‌جلاله راضی شود خداوند متعال جل‌جلاله هم به عمل اندک وی راضی شود» (حرّ عاملی، 1409ق، ج15، ص241).

خواستگاه‌ها و عامل‌های پدیدآمدن، رشد و تقویت قناعت در زندگی

با سیری در منابع و متن‌های اسلامی می‌توان آموزهایی متنوع و بسیار با اهمیت از ظهر و بطن آیه‌های قرآن کریم و روایت معصومان علیهم‌السلام درباره خواستگاه‌ها و عامل‌های اثرگذار و تأثیربردار از قناعت برشمرد که در ادامه به بخشی از مهم‌ترین آن‌ها پرداخته می‌شود.

1. فراوانی یاد مرگ و آخرت

در روایت‌ها، فراوان یادکردن مرگ و آخرت، عاملی اصلی جهت تقویت قناعت به آن‌چه خداوند متعال جل‌جلاله روزی عطا کرده، معرفی شده است. *امام علی* علیه‌السلام فرمود: «مَنْ أکْثَرَ مِنْ ذِکْرِ الْمَوْتِ رَضِیَ مِنَ الدُّنیا بِالْیَسیرِ (نهج‌البلاغه، ح349)؛ هر کس فراوان به یاد مرگ باشد، به مقدار کم از دنیا راضی می‌شود».

2. عامل خانوادگی

در روایت است که فردی به نام *ابراهیم کرخی* به حضور *امام صادق* علیه‌السلام رسید و عرضه داشت:

> «همسر موفقی داشتم که از دنیا رفت و اینک قصد ازدواج دارم. حضرت فرمود: ببین خود را کجا قرار می‌دهی .... زنان سه دسته‌اند: زن زایای مهربان که شوهر خود را در کار دنیا و آخرتش یاری می‌رساند و روزگار را بر وی سخت نمی‌کند. زن نازا و بی‌بهره از زیبایی که

شوهرش را در امور خیر یاری نمی‌رساند و زن پر سر و صدا، پا به در و عیب‌جو که فراوان را اندک می‌شمارد و کم را نمی‌پذیرد» (حرّ عاملی، 1409ق، ج20، ص27).

فراز واپسین روایت اخیر تصریح می‌کند، زنی که خدمات فراوان همسر را کم بشمارد و خدمات کم وی را نپذیرد، از جمله زنان شایسته برای گزینش به‌عنوان همسر نیست؛ ازدواج با وی کمتر به آرامش و سازگاری می‌انجامد (همان، ص28)؛ بنابراین، مهم‌ترین اقدام در این جهت، انتخاب همسر قانع و قدرشناس است. این همسر قانع نه‌تنها خود با دشواری‌ها کنار آمده است و توقعی از همسر خویش ندارد، بلکه زمینه بروز هر گونه ناراحتی درباره معیشت را نیز از همسر خود دور می‌کند. چنین زن و شوهری در کنار نقش همسری بسیار مطلوب نقش والدینی خوبی نیز ایفا می‌کنند (بونارو، 1352، ص167).

3. لزوم قناعت پیشگی پیشوایان

انتخاب شیوه زاهدانه، پرهیز از تجمل و مصرف‌گرایی برای توده مردم، به‌ویژه مدیران و مسئولان نظام، امری ضروری و لازم است. زیرا رفتار، کردار، طرز تفکر و زندگی آن‌ها در نوع خوراک، پوشاک، مسکن و مانند آن الگو بوده و به‌علت موقعیت ویژه‌ای که دارند، معیاری برای خوبی و بدی رفتار به‌شمار می‌آیند. هم‌چنان‌که *امیر مؤمنان*ﷺ فرمود: «النّاسُ بِأُمَرائِهِم أشبَهُ مِنهُم بِآبائِهِم؛ شباهت مردم به زمام‌دارانشان بیشتر از شباهت آنان به پدرانشان است» (مجلسی، 1364، ج75، ص46). از همین جهت است که اخلاق و رفتار مترقّی یا منحط به جامعه راه می‌یابد (شبدینی‌پاشاکی و همکاران، 1394، ص262). جمله معروف «اَلنّاسُ عَلی دینِ مُلُوکِهِمْ؛ مردم بر روش و آیین حاکمان خود هستند» (ابن‌بابویه، 1385، ص14). نشان‌دهنده همین روحیه پیروی مردم از ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری رهبران آنان است. *امام علی*ﷺ می‌فرماید:

«اَلا وَ اِنّ لِکُلِّ مَأْمُومٍ اماماً یَقْتَدی بِهِ وَ یَسْتَضیئُ بِنُورِ عِلْمِه؛ اَلا وَ اِنّ اِمامَکُمْ قَد اکْتَفی مِنْ دُنْیاهُ بِطِمْرَیْهِ وَ مِنْ طُعْمِهِ بِقُرْصَیْهِ. اَلا وَ اِنَّکُمْ لا تَقْدِرُونَ عَلی ذلِکَ وَلکِنْ اَعینُونی بِوَرَعٍ وَاجْتِهادٍ وَ عِفَّةٍ وَ سَدادٍ»؛ برای هر پیروی امامی است که به وی اقتدا می‌کند و با نور علمش روشن می‌شود. پیشوای شما از دنیای خود به دو جامه فرسوده و از خوردنیش به دو قرص نان بسنده کرده است. شما بر آن توانا نیستید؛ اما مرا به پارسایی و کوشش و پاکدامنی و درستی یاری کنید (نهج‌البلاغه، ن45).

4. عقل و دانایی

هر اندازه سطح فکر و تعقل انسان نسبت به امور دنیوی و نفسانی خود بیشتر شود، در پذیرش فضائل ممدوح انسانی، از جمله صفت قناعت، آمادگی بیشتری خواهد یافت. هم‌چنان‌که حضرت *علی*ﷺ می‌فرماید: «مَنْ عَقَلَ قَنَعَ؛ آن‌که خردورزی کند، قناعت پیشه می‌کند» (تمیمی‌آمدی، 1410ق، ج6، ص441).

5. عامل شناختی

شناخت و باورهای صحیح عاملی مهم جهت کسب قناعت است. وقتی انسان به رزاقیت خداوند متعالﷻ باور داشته باشد وی مأمور به انجام تکلیف خواهد بود، اما نتیجه در اختیار خداست. قرآن کریم می‌فرماید: «وَ مَا مِن دَابَّةٍ فِی الْأَرْضِ إِلَّا عَلَی اللَّهِ رِزْقُهَا؛ و هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر اینکه رزق و روزی وی بر خداست» (هود، 6). حضرت *امام صادق*ﷺ می‌فرماید: «إن کانَ الرزقُ مقسوماً فالحرصُ لماذا؟؛ اگر رزق و روزی به حکم خداوند متعالﷻ مقدر شده است، پس حرص برای چیست؟» (مجلسی، 1364، ج100، ص27).

این نوع اندیشه، باعث می‌شود روحیه قناعت در شخص قانع تقویت شده و از حرص فاصله بگیرد. هم‌چنان‌که پیامبر گرامیﷺ در زندگی خویش، خوراکش نان جو، شیرینی وی خرما و سوختش شاخه نخل بود، آن هم هرگاه که به‌دست می‌آمد (نصر اصفهانی، 1373، ص173).

6. عفت و خویشتن‌داری

میوه عفت یعنی پرهیزگاری و بازایستادن از محرمات، قناعت است. این مطلب در روایتی از *امام علی*ﷺ نیز نقل‌شده که فرمود: «ثَمَرَةُ الْعِفَّةِ الْقَنَاعَةُ؛ ثمره عفت، قناعت است» (تمیمی‌آمدی، 1410ق، ص328). در جایی دیگر آن حضرت می‌فرماید: «علی قَدرِ العِفَّةِ تکونُ القَناعَةُ؛ قناعت، به اندازه خویشتن‌داری و عزت نفس بستگی دارد» (همان، ص451). این روایت‌های گران‌قدر از لسان معصومﷺ خود شاهدی متقن بر رعایت قناعت جهت رسیدن به عفت و عزت نفس است.

7. نگریستن و مقایسه وضعیت خویش با ناتوان‌تر از خود

*امام صادق*ﷺ می‌فرماید:

«اُنظُر مَن هوَ دونک فِی المقدَرَةِ وَ لا تَنظُر إلی مَن هوَ فوقَک فإن ذلکَ أقنَع لَک بما قســـم الله لَک؛ از

نظر امکانات، به کسی بنگر که فروتر از تو است و به افرادی که در امکانات مادی از تو برترند، منگر؛ چرا که این امر تو را به روزی مقدّر از طرف خداوند متعال ﷻ قانع‌تر می‌سازد» (مجلسی، 1364، ج75، ص242).

این روایت نمونه‌ای روشن از مقایسه‌کردن مثبت و نتیجه‌گیری سازنده در زندگی فرد است که می‌تواند ضمن پدیدساختن حس سپاس‌گزاری از خالق مهربان به جهت الطاف بی‌نهایت در حق بندگان، زمینه‌ساز پدیدآمدن قناعت شده و مصداق آیه شریفه «... لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُم ...» (ابراهیم، 7) و باعث رشد و تعالی و افزایش نعمت‌ها شود.

آثار و فایده‌های قناعت

الف) فایده‌های دنیوی

1. عزت نفس و سربلندی

عزت و نفوذناپذیری اثر ارزشمند قناعت است. همان‌گونه که مولای متقیان *امام علی* ﷺ در این‌باره فرمود: «كَفَى بِالقَناعَةِ مُلكاً، و بِحُسنِ الخُلُقِ نَعيماً، و سُئِلَ ﷺ عن قوله تعالى ﷻ: «فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً فقال: هِيَ القَناعَةُ». انسان را قناعت برای دولت‌مندی و خوش‌خلقی برای فراوانی نعمت‌ها کافی است. از امام ﷺ درباره آیه شریفه: «فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً» (نحل، 97)؛ پس وی را بی‌تردید (در دنیا) به زندگی پاکیزه‌ای زنده خواهیم داشت» پرسیده شد که منظور چیست؟ فرمود: قناعت است» (نهج‌البلاغه، ح229). در روایت‌های بسیاری قناعت باعث عزت دانسته شده است. *امیر مؤمنان امام علی* ﷺ می‌فرماید: «مَن تجَلبب الصبرَ وَ القناعةَ عزّ و نبل؛ هر کس لباس صبر و قناعت بر تن کند، عزیز و با فضیلت می‌شود (تمیمی‌آمدی، 1410ق، ص667). در روایت دیگری آن حضرت می‌فرماید: «القناعةُ تؤدی الی العزّ؛ قناعت به عزت منتهی می‌شود (همان، ص60). بعضی از روایت‌ها حتی از این مرحله نیز فراتر رفته و قناعت را پایدارترین نوع عزت برشمرده‌اند: «القناعةُ ابقی عزّ» (همان): پایدارترین عزت، قناعت است». از این‌رو، وقتی به *امام باقر* ﷺ گفته شد: «عظیم‌ترین انسان‌ها کیست؟ حضرت فرمود: «مَنْ لم‌یبال الدنیا فی ید من کانت؛ کسی که توجه نداشته باشد به این‌که دنیا در دست کیست» (شعیری، 1363، ص109).

2. آسایش‌خاطر، آرامش روان و رضایت‌مندی

آن‌چه باعث آسایش و راحتی جسم و روح انسانی است، قناعت و بی‌توجهی به امور مادی دنیا است. چنان‌که امیر مؤمنان ﷺ می‌فرماید: «لا کَنْزَ اَغْنی منَ الْقَناعَة، وَ لا مالَ اَذْهَبُ لِلْفاقَة منَ الرِّضی بالْقُوت. وَ مَن اقْتَصَرَ عَلی بُلْغَة الْکَفاف فَقَد انْتَظَمَ الرّاحَةَ، وَ تَبَوّأَ خَفْضَ الدّعَة. وَ الرَّغْبَةُ مِفْتاحُ النَّصَب، وَ مَطِیَّةُ التّعَب؛ هیچ گنجی بی‌نیاز کننده‌تر از قناعت و هیچ مالی در فقرزدایی از بین برنده‌تر از رضایت‌دادن به روزی نیست و کسی که به اندازه کفایت از دنیا بهره‌مند باشد به آسایش دست یابد و آسوده‌خاطر شود؛ در حالی که دنیاپرستی کلید دشواری و مرکب رنج و گرفتاری است (نهج‌البلاغه، ح371).

نخستین ثمره قناعت، آسایش و راحتی است. از این‌رو، رسول خدا ﷺ قناعت را عین راحتی دانسته و فرموده‌اند: «القناعةُ راحةٌ؛ قناعت، راحتی است (مجلسی، 1364، ج74، ص185). *امیر مؤمنان* ﷺ نیز راحتی را ثمره قناعت شمرده و فرموده‌اند: «ثَمَرَةُ القناعَة الراحَة؛ راحتی و آرامش، نتیجه قناعت است (بحرانی‌اصفهانی، 1413ق، ج20، ص764). *امام صادق* ﷺ در حدیثی حرص را از دلایل عدم آسایش و نارضایتی در زندگی معرفی می‌کند:

«حُرِمَ الحَریصُ خَصلَتَین و لَزِمَتهُ خَصلَتان: حُرِمَ القَناعَةَ فَافتَقَدَ الرّاحَةَ وَ حُرِمَ الرِّضا فَافتَقَدَ الیَقین؛ حریص از دو ویژگی محروم شده و در نتیجه دو ویژگی را با خود دارد: از قناعت محروم می‌باشد و در نتیجه آسایش را از دست داده است، از راضی‌بودن محروم می‌باشد و در نتیجه یقین را از دست داده است (حرّ عاملی، 1409ق، ج16، ص20).

3. زهد

زهد را باید از برکت‌ها و نتیجه‌های قناعت دانست. *امام صادق* ﷺ می‌فرماید: «ومَن قنعَ بالمقسومِ استراح من الهمِ وَالکربِ وَالتعبِ؛ پس کسی که به تقدیر و قسمت خود قانع باشد از غم و خستگی در امان خواهد بود (منسوب به جعفربن‌محمد (امام ششم ﷺ)، 1360، ص202). به تعبیر *امام صادق* ﷺ:

«الزهدُ مِفتاحُ بابِ الآخرةِ وَ البراءَةُ مِنَ النّار، وَ هوَ ترک کل شیء یشغلک عَنِ الله تعالی، من غیر تأسف علی فوتِها، ...، وَ الزاهدُ الذی یختار الآخرة علَی الدنیا، و الذلُ علَی العز، وَ الجهدُ علَی الراحة، وَ الجوعُ علی الشبع، وَ عافیةُ الآجل علَی المحنة (محبة) العاجل، وَ الذکرُ علی الغفلة، وَ تکون نفسه فی الدنیا وَ قلبه فِی الآخرة؛ زهد کلید درب جهان آخرت و کلید خلاص‌شدن از آتش است. زهد آن است که: هر آن چیزی را که تو را مشغول کند از یاد پروردگار متعال ﷻ ترک کنی، و برای این ترک‌کردن تأسف و دریغ نخوری ...، پس زاهد آن کسی است که زندگی معنوی را بر

عیش دنیوی مقدم بدارد و بی اسمی و کم‌عنوانی را بر مقام و عزت ظاهری ترجیح بدهد و مجاهده و کوشش و مخالفت نفس را به راحتی و عیش اختیار کند و از حالت گرسنگی بهتر راضی باشد تا حال پر خوری و سیری و عافیت و خوشی آینده را مقدم بشمارد بر نعمت‌های دنیوی که وسیله امتحان است و همیشه متذکر شده و از غفلت بیرون آید و در ظاهر اشتغال به امور دنیوی داشته باشد اما دلش با خداوند متعال ﷻ بوده و متوجه به آخرت باشد (همان، ص135).

4. قناعت، اندوخته‌ای جاودان

امیر مؤمنان ﷺ می‌فرماید: «القناعَةُ مالٌ لا یَنفَدُ؛ قناعت، ثروتی است پایان‌ناپذیر (نهج‌البلاغه، ح57). در روایتی رابطه قناعت با ثروت این‌گونه بیان شده است:

«أوحَی اللّه تعالی إلی داود ﷺ: وَضَعتُ الغِنی فی القَناعَةِ وهُم یَطلُبُونَهُ فی کَثرَةِ المالِ فلا یَجِدُونَهُ؛ خداوند متعال ﷻ به حضرت داود ﷺ وحی کرد: من توانگری را در قناعت نهاده‌ام اما مردم آن را در فراوانی مال می‌جویند؛ از این‌رو نمی‌یابندش» (مجلسی، 1364، ج75، ص453).

5. داشتن زندگی پاک و طیبه

در روایتی از قناعت، به زندگی گوارا تعبیر شده است، *امام صادق* ﷺ می‌فرماید: «خمس مَن لم یکن فیه لَم یتهنأ العیش الصحةُ وَ الامن وَ الغنی وَ القناعةُ وَ الانیس الموافق؛ کسی که پنج چیز در وی نباشد، زندگی برایش گوارا نیست. سلامتی، امنیت، بی‌نیازی، قناعت و همسر موافق» (همان، ج1، ص83). برخی از روایت‌ها، قناعت را گواراترین زندگی شمرده‌اند: *امام علی* ﷺ می‌فرماید: «القناعةُ اهنأ عیشة؛ گواراترین زندگی، قناعت است» (تمیمی‌آمدی، 1410ق، ص52).

در جایی دیگر می‌فرماید: «أنعَمُ الناسِ عَیشا مَن مَنَحَهُ اللّه سُبحانَهُ القَناعَةَ وأصلَحَ لَهُ زَوجَةً؛ خوشترین زندگی را کسی دارد، که خداوند سبحان ﷻ قناعت ارزانیش دارد و همسری پاک و شایسته نصیبش گرداند» (همان، ص212). هم‌چنین می‌فرماید: «أطیَبُ العیشِ القناعَةُ؛ پاک‌ترین زندگی، قناعت است» (همان، ص189). در جای دیگر حضرت *امیر مؤمنان* ﷺ، زیبایی زندگی را قناعت دیده، فرموده‌اند: «جمالُ العیشِ القناعةُ؛ قناعت، زیبایی زندگی است» (همان، ص338).

«همه این تعبیرها بیانگر آن است که فرد قانع، از تمام نعمت‌های الاهی اعم از، همسر خود، امکاناتی که در اختیار دارد و از همه مهم‌تر از خدای خود راضی است. براساس این

رضـایت، ضمن آن‌که باطنی آرام دارد، اعضا و جوارح خود را نیز برای دسترسی به آن‌چه ندارد، به زحمت نمی‌اندازد» (حسین‌زاده، 1389، ص120).

ب) فایده‌های اخروی

1. سبکی حساب در روز قیامت

حضرت *علی*ؑ فرموده است: «اِقنَع بِما اوتیتَهُ حِفَّ علیکَ الحساب؛ به آنچه داده شدی قناعت‌ورز تا حساب روز قیامت بر تو سبک و آسان شود» (محمدی‌ری‌شهری، 1377، ج8، ص283-282).

2. هدایت و رستگاری

در ذیل این بحث، روایت‌هایی از معصومانؑ آمده است که انسانی را می‌توان خوشبخت دانست که لطف خداوند متعالﷻ شامل وی شده، یعنی ضمن آن‌که مسلمان شده به اندازه کافی و مورد نیاز لوازم زندگی و معیشت در اختیار داشته، در عین حال قناعت پیشه کند. این مسلمان قناعت‌پیشه در لسان روایت‌ها به مصداق «رستگار» معرفی شده است.

پیامبر اکرمﷺ فرمود: «طوبی لِمَن هدی لِلإسلامِ وَکانَ عیشُهُ کفافاً وَقَنِعَ؛ خوشا آن‌که با اسلام هدایت شود و معیشت وی به حد کفاف باشد و قناعت کند» (پاینده، 1382، ص559). *امام جعفر صادق*ؑ نیز می‌فرماید: «أفلَحَ مَن هدی إلی الإسلامِ وَکانَ عیشُه کفافاً وَ قنعَ بِه؛ هر که با اسلام راهبر شده و لوازم زندگی به قدر رفع حاجت دارد و به آن قناعت کند رستگار شده است» (همان، ص234).

3. کسب رضایت و خشنودی الاهی

امام صادقؑ می‌فرماید: «مَنْ رَضِیَ مِنَ اللّهِ بِالْیَسِیرِ مِنَ الْمَعَاشِ رَضِیَ اللّهُ مِنْهُ بِالْیَسِیرِ مِنَ الْعَمَلِ؛ هر که به معاش اندک خداوند متعالﷻ راضی شود، خداوند متعالﷻ هم به عمل اندک وی راضی شود» (حرّ عاملی، 1364، ج15، ص241).

تحلیل رابطه قناعت و اقتصاد مقاومتی

جایگاه و اهمیت اقتصاد اسلامی در منابع اسلامی (آیه‌ها و روایت‌ها)

واژه اقتصاد در لغت از ریشه (ق ص د) به معنای پایداری در راه، اعتدال و میانه‌روی، اعتبار، قصد در چیزی به معنای عدم افراط در آن می‌باشد که ما بین اسراف و خساست است. در حدیث آمده: «**ما عال مُقتصِد**؛ کسی که میانه‌روی کند دچار فقر نمی‌شود»؛ یعنی کسی که در انفاق افراط و تفریط نکند فقیر نمی‌شود. ***ابن‌جنی*** می‌گوید: اصل (ق ص د) در کلام عرب به معنای عزم، قصد و هدف است (ابن‌الجزری، 1399ق، ج4، ص111/ ابن‌منظور، 1414ق، ج3، ص353).

اما تعریف اقتصاد و علم اقتصاد در دنیای اسلام با دنیای غرب متمایز است. اگرچه تعریف‌های گوناگونی از اقتصاد اسلامی وجود دارد از جمله تعریف *شهید صدر*ﷺ که باور دارد آن‌چه اسلام ارائه می‌دهد مذهب اقتصادی اسلام است؛ یعنی اقتصاد اسلامی ارائه‌دهنده روشی عادلانه جهت تنظیم زندگی اقتصادی است و هیچ‌گاه در پی اکتشاف‌های علمی در حوزه اقتصاد نیست (صدر، [بی‌تا]، ص31) و تعریف *قحطانی* که باور دارد اقتصاد در اصطلاح اسلامی به احکام و قواعد شرعی گفته می‌شود که شیوه کسب مال و انفاق آن را مدیریت و تنظیم می‌کند (قحطانی، 1423ق، ص2) اما از هر دیدی که به اقتصاد اسلامی بیندیشیم می‌توان گفت قناعت یکی از شاخصه‌های مهم در اقتصاد اسلامی است.

*شهید مطهری*ﷺ نیز در تعریف اقتصاد مسئله احتیاج بشری را مطرح می‌کند و می‌گوید: «اولی‌ترین احتیاج‌های وی، احتیاج‌های اقتصادی است؛ یعنی اموری که انسان در حیات و بقاء شخصی خود به آن‌ها نیازمند است و بدون آن‌ها قادر به ادامه حیات نیست (مطهری، 1368، ص28) اما کاربرد امروزی اقتصاد شامل اموری است که به سازمان‌دهی و تنظیم اموال خصوصی و عمومی و عملیات مرتبط با آن مانند بورس، بانک‌ها و شرکت‌ها، مربوط می‌شود (جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، 1426ق، ج1، ص610).

هر گاه از اقتصاد اسلامی سخن به میان می‌آید؛ یعنی اسلام همان‌گونه که به بهبود دیگر شئون حیات جامعه می‌پردازد، وظیفه تنظیم حیات اقتصادی را نیز در دستور کار دارد. باید

بین علم اقتصاد و مکتب اقتصادی تفاوت قائل شد چه این‌که مکتب اقتصادی عبارت است از راهی که جامعه با پیمودن آن دشواری‌های اقتصادی و عملی خود را حل کرده و پیشرفت می‌کند اما علم اقتصاد علمی است که درباره تبیین و تفسیر نشو نمای حیات اقتصادی صحبت کرده و رابطه آن‌ها را با عامل‌هایی که به استحکام حیات اقتصادی کمک می‌کند بیان می‌کند (صدر، 1417ق، ص359).

اما گام فراتر از اقتصاد اسلامی که می‌تواند ضمن برخورداری از تمام دستاوردهای اقتصاد اسلامی عاملی جهت واکسینه‌کردن آن در برابر تکانه‌های عامل‌های داخلی و خارجی باشد، اقتصاد مقاومتی است.

اقتصاد مقاومتی را رهبر معظم انقلاب اسلامی چنین تعریف کرده‌اند: «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تضمین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان 91/5/16/ www.leader.ir)

بدیهی است که بخش اعظمی از این تحریم‌ها به‌علت مسائل عقیدتی و اعتقادی است. قرآن کریم در آیه‌های گوناگونی متعدد چگونگی برخورد با دشمنان اعتقادی را توصیف کرده که به جهت محدودیت، به فهرست برخی از این آیه‌ها بسنده می‌کنیم.

در قرآن کریم آیه‌هایی وجود دارد که مسلمانان را از این‌که به هر شکلی تحت سلطه بیگانگان قرار گیرند، نهی کرده است؛ بنابراین ازجمله برخی از آیه‌ها که می‌توان به آن‌ها درباره اقتصاد مقاومتی و مؤلفه‌های آن استناد کرد، به قرار زیر است:

1. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ الَّذِينَ اتَّخَذُواْ دِينَكُمْ هُزُوًا وَ لَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَ الْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَ اتَّقُواْ اللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ؛ ای اهل ایمان! آنان را که دین شما را به مسخره گرفته‌اند، چه از اهل کتاب و چه از کافران، سرپرستان و دوستان خود مگیرید؛ و اگر مؤمن هستید از خداوند متعال ﷻ پروا کنید» (مائده، 57).

2. «وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ...؛ و شما (ای مؤمنان) در مقام مبارزه با آن کافران خود را مهیا کنید» (أنفال، 60). کلمه «قوه: نیرو و امکانات» عام است و فقط شامل نیروی نظامی نیست بلکه نیروهای سیاسی و اقتصادی را نیز شامل می‌شود؛ چه آن‌که قدرت اقتصادی برتر یکی از دو طرف جنگ، در سرنوشت جنگ سرد یا گرم، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. چنان‌که

*امام صادق*ﷺ می‌فرماید: «سیاه‌کردن موی سروصورت پیرمردان رزمنده مسلمان، از مصداق‌های قوه است: «**الخضابُ بالسواد**» (مجلسی، 1403ق، ج61، ص158). این آیه باید سرلوحه کار مسئولان و مردم کشور درراه اقتصاد مقاومتی باشد.

3. «یا أَیهُّا الّذِینَ ءَامَنُواْ لَا تَتّخِذُواْ عَدُوّی وَ عَدُوّکُمْ أَوْلِیَاء؛ ای اهل ایمان! دشمنان من و دشمنان خودتان را دوستان خود مگیرید» (ممتحنه، 1).

4. «وَ لَا تَهِنُواْ وَ لَا تحزَنُواْ وَ أَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِن کُنتُم مُّؤْمِنِین؛ و [در انجام فرمان‌های حق و در جهاد با دشمن] سستی نکنید و [از حوادث و سختی‌هایی که به شما می‌رسد] اندوهگین مشوید، شما برترید اگر مؤمن باشید» (آل‌عمران، 139). برتری بر دشمنان در تمام عرصه‌ها، از جمله اقتصاد را می‌توان از این آیه برداشت کرد.

5. «وَ لَن یجعَلَ اللّهُ لِلْکَافِرِینَ عَلیَ الْمُؤْمِنِینَ سَبِیلاً؛ خداوند متعال‌ﷻ برای کافران بر مؤمنان راه تسلطی قرار نداده است» (نساء، 141). به آن معنا که خداوند متعال‌ﷻ راضی نیست که کافران بر مؤمنان سلطه سیاسی، اقتصادی یا فرهنگی پیدا کنند. یکی از این سلطه‌ها، سلطه اقتصادی است.

در قرآن کریم کلمه‌ها و آیه‌های فراوانی درباره کار و کوشش که زمینه‌ساز اقتصاد مقاومتی می‌باشد، آمده است که با مراجعه به تفسیرهای معتبر ذیل آیه‌های مربوطه می‌توان به نکته‌های ارزشمندی دست یافت که در این مختصر مجال طرح و بیان آن‌ها نیست. کلمه‌هایی مانند جهد، جهاد، سعی و کوشش که همواره انسان را به سوی جهاد اقتصادی سوق می‌دهد.

1. «وَ أَن لَّیْسَ لِلْانسَانِ إِلّا مَا سَعَی؛ برای انسان آنچه خود انجام داده است، چیز دیگری نخواهد بود» (نجم، 39).

2. «هُوَ أَنشَأَکُم مِّنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَکُم فِیهَا؛ خداوند متعال‌ﷻ شما را از زمین پدید آورد و اراده فرمود که به‌وسیله انسان‌ها زمین آباد شود» (هود، 61). بی‌گمان یکی از مصداق‌های بارز اقتصاد مقاومتی در حوزه زمین و کشاورزی بوده که مورد پافشاری مقام معظم رهبری است.

3. «وَ الّذِینَ جَاهَدُواْ فِینَا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا؛ آن‌هایی که در راه ما بکوشند، آن‌ها را به راه خویش هدایت کنیم» (عنکبوت، 69). بی‌گمان مجاهده اعم از مادی و معنوی است.

*امام علی*ﷺ علت توجه ویژه به فعالان اقتصادی را چنین بر می‌شمارند:

«فـإنّهُم موادُّالمنافعِ وَ أســبابُ المرافقِ وَ جلابُها من المباعدِ وَ المطارحِ فی برّکَ و بَحرکَ وَ سَــهلکَ وَ جَبَلکَ، وَ حیثُ لا یَلتَئمُ الناسُ لِمَواضِـعها، وَلایَجتَرِءُون عَلَیهَا؛ زیرا آنان مایه منافع هستند و اسباب

آسایش جامعه را فراهم می‌سازند و سودها را از سرزمین‌های دوردست در خشکی و دریا، زمین هموار و ناهموار، از مناطقی که مردم در آن‌جا گرد نیایند و جرئت رفتن به آن‌جا را ندارند، به سوی مملکت تو می‌آورند» (همان).

رابطه قناعت و اقتصاد مقاومتی

از دید نظریه اقتصادی، قناعت از راه کاهش مصرف به افزایش پس‌انداز انجامیده و وجوه لازم برای سرمایه‌گذاری را فراهم می‌کند. افزایش سرمایه‌گذاری نیز به افزایش تولید می‌انجامد که به معنای افزایش اشتغال نیز هست؛ بنابراین اثری مثبت در افزایش رشد اقتصادی و کاهش نرخ بیکاری دارد.

از طرف دیگر قناعت باعث می‌شود با کاهش مصرف کالاهای غیرضرور و لوکس به‌وسیله اقشار متوسط و ثروتمند جامعه، وجوه بیشتری را برای پس‌انداز و کاربست آن در قالب قراردادهای مبادله‌ای و مشارکتی و قرض‌الحسنه در نظام بانکداری اسلامی فراهم کند. به عبارت دیگر قناعت، با فراهم‌کردن منابع بیشتر بانکی از راه افزایش پس‌اندازها در نظام بانکی جهت سرمایه‌گذاری و قرض‌الحسنه می‌تواند به چرخش منابع و ثروت جامعه کمک کند. این منابع از یک‌سو برای تأمین سرمایه‌گذاری‌های گوناگون مبتنی بر عقد مشارکت، باعث افزایش تولید و اشتغال شده، بنابراین با پدیدساختن کسب‌وکارهای جدید و فراهم‌کردن اشتغال برای خانوارهای فقیر جامعه، افزون بر بازتوزیع درآمد به کاهش فقر مطلق نیز می‌انجامد. از سوی دیگر بخشی از منابع پس‌انداز شده ناشی از قناعت، از راه عقد قرض‌الحسنه می‌تواند به حل دشواری‌های معیشتی و روزانه خانوارهای فقیر کمک کند؛ بنابراین در مجموع می‌توان گفت قناعت یک سیاست غیررسمی برای بازتوزیع درآمد و ثروت در جامعه باشد.

این باز توزیع درآمد می‌تواند آثار بسیار مثبتی همچون تقویت سرمایه انسانی نیز داشته باشد. به عبارت دیگر با تامین نیاز گروه‌های کم‌درآمد جامعه از راه عقد قرض‌الحسنه ناشی از افزایش قناعت، فرزندان گروه‌های کم‌درآمد می‌توانند به تحصیل خود ادامه دهند و نرخ ترک تحصیل در میان این خانوارها کاهش یابد. به عبارت دیگر قناعت و تأمین منابع قرض‌الحسنه و تخصیص این منابع به اقشار کم‌درآمد باعث کاهش هزینه فرصت تحصیل فرزندان این خانوارها خواهد شد و انگیزه ترک تحصیل را کاهش می‌دهد؛ بنابراین در

بلندمدت می‌تواند به میزان قابل‌توجهی در کاهش فقر مطلق اثرگذار باشد؛ بنابراین ترویج فرهنگ قناعت و در معنای وسیع‌تر اصلاح الگوی مصرف را باید راهبردی کلیدی در تحقق اقتصاد مقاومتی دانست.

از جمله شاخص‌ها و مؤلفه‌های مصرف صحیح در سبک زندگی اسلامی، قناعت‌ورزی و پرهیز از تجمل‌گرایی است. در حقیقت مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی که از راه مصرف بیش از نیاز و نیز مصرف کالاهای لوکس داخلی و خارجی حاصل می‌شود باعث می‌گردد منابع محدود کشور صرف واردات مصرفی به‌ویژه کالاهای لوکس خارجی شود و در نتیجه منابع کمتری به واردات سرمایه‌ای و تقویت تولید اختصاص یابد و در نتیجه تجمل‌گرایی و مصرف بیش از حد نیاز از راه کاهش پس‌انداز داخل و صرف منابع ارزی برای واردات کالاهای مصرفی، عامل تخریب رشد اقتصادی و اختلال در روند توسعه کشور خواهد شد.

نکته مهم در تحقق قناعت در میان عموم جامعه، سبک زندگی مسئولان عالی‌رتبه، عالمان و مدیران دستگاه‌های دولتی است. در حقیقت باید گفت مصرف صحیح، قناعت‌ورزی و نیز شاخص‌های سبک زندگی اسلامی زمانی می‌تواند در جامعه اجرایی شود که مدیران، مسئولان و عالمان دین بکوشند که زندگی خود را هم‌سطح با دیگران قرار داده و از لوکس‌گرایی و تجمل‌پرستی پرهیز کنند. هم‌چنان‌که *امام علی*ﷺ فرمود: «فَلَیسَت تصلح الرعیة إلا بِصلاحِ الولاة؛ حال رعیت نیکو نشود جز آن‌گاه که والیان درست رفتار باشند (نهج‌البلاغه، خ207). وی به‌عنوان الگوی زهد، قناعت و ساده‌زیستی، هنگامی‌که کارگزارش *عثمان‌بن‌حنیف انصاری* در جشن عروسی جوانی بصری که در آن بسیار تجمل‌گرایی و ریخت‌وپاش شده، شرکت کرده بود، ضمن نامه‌ای به وی نوشتند:

«اَلا وَ انّ لکُلّ مَأْمُوم اماماً یَقْتَدی به، وَ یَستَضیءُ بنُور علْمه. اَلا وَ انّ امامَکُمْ قَد اکْتَفی منْ دُنیاهُ بطمْرَیْه، وَ منْ طُعْمه بقُرْصَیْه اَلا وَ انّکُمْ لاتَقْدرُونَ عَلی ذلکَ، وَلکنْ اَعینُونی بوَرَع وَ اجْتهاد، وَ عفّة وَ سَداد. فَوَ اللّه ما کَنَزْتُ منْ دُنْیاکُمْ تبْراً، وَ لاَ ادّخَرْتُ منْ غَنائمها وفْراً، وَ لا اَعْدَدْتُ لبالی ثَوْبی طمْراً. وَ لَوْ شئْتُ لاَهْتَدَیْتُ الطّریقَ الی مُصَفّی هذَا الْعَسَل، وَ لُباب هذَا الْقَمْح، وَ نَسائج هذَا الْقَزّ، وَلکنْ هَیْهاتَ اَنْ یَغْلبَنی هَوایَ، و یَقُودَنی جَشَعی الی تَخَیُّر الاْطْعمَة؛ آگاه باش برای هر مسلمانی، پیشوایی است که باید از وی پیروی کند و به نور وی روشن شود. اینک بدان که پوشاک پیشوای تو در این دنیا، جامه‌ای پاره و پشمین و طعامش، خوراکی ناگوار و قرص نانی جوین است و پیوسته به این‌ها بسنده می‌کند. شما نمی‌توانید چنین زندگی کنید اما مرا به زهد و پاکدامنی و کوشش در راه

حق و عدالت یاری کنید. به خداوند متعال ﷻ سوگند! در این دنیا درهم و دینار و طلایی نیندوخته و از غنیمت‌های آن ثروتی پس‌انداز نکرده‌ام و به جز این ردای کهنه که بر تن دارم، جامه دیگری برای خویش تدارک ندیده ام ... اگر بخواهم برایم آسان است که از شهدهای پاک و مغز نان گندم و جامه‌های زربافت و ابریشمی بهره گیرم اما دستم را از دامان این آرزوهای فریبنده کوتاه کرده‌ام و مرا رغبتی نیست که با حرص و ولع دهان به طعام‌های خوش‌گوار و شیرین آشنا کنم» (نهج‌البلاغه، ن45).

از طرف دیگر قناعت از راه فراهم‌کردن عدالت بین‌نسلی در استفاده از منابع و پایداری منابع کنونی به‌ویژه منابع زیست‌محیطی می‌تواند نقشی راه‌گشا در مفهوم توسعه پایدار ایفا کند؛ زیرا یکی از بحران‌های کنونی و آتی کشورهای جهان به‌ویژه ایران، تخلیه منابع طبیعی و محیط زیستی است که توجه به اصل قناعت می‌تواند در جهت کنترل بحران و کمترین ممانعت از تشدید آن نقشی اساسی ایفا کند؛ بنابراین مصرف صحیح منابع برای جلوگیری از پدیدآمدن بحران‌های طبیعی و زیست‌محیطی امری بسیار ضروری است. افزون بر این مسئله، برگرفته از آیه‌ها و روایت‌ها، مصرف صحیح می‌تواند آثار و نتیجه‌های مطلوب زیر را در پی داشته باشد:

1. جلب نظر الاهی

در روایتی *امام علی* ﷺ فرمود: «إذا أرادَ اللهُ بِعَبْدٍ خَيْراً أَلْهَمَهُ الاِقْتِصادَ وحُسْنَ التَّدْبِيرِ، وجَنَّبَهُ سُوءَ التَّدْبِيرِ والإسرافَ؛ هر گاه خداوند متعال ﷻ نسبت به بنده‌ای خیر و خوبی خواهد، میانه‌روی و تدبیر خوب را به وی الهام فرماید و از بد تدبیری و اسراف‌کاری وی را پرهیز دهد» (تمیمی‌آمدی، 1410ق، ص291).

2. پیدایش رفاه اقتصادی

امام علی ﷺ فرمود: «عَلَيكَ بِالعفافِ وَ القُنوعِ فَمَن أخذَ بِه خفّت علَيهِ المؤن؛ بر تو باد به پاک‌دامنی و قناعت زیرا هر کس قناعت را فرا گرفت سنگینی زندگی بر وی سبک شود» (همان، ص444). بنابراین هر که میانه‌روی پیشه کند، هزینه زندگی‌اش سبک شود. نیز فرمود: «الإقتِصادُ ينمَى اليسيرِ؛ میانه‌روی کم را بسیار می‌سازد» (لیثی‌واسطی، 1376، ص42).

3. هدایت‌یابی

قرآن کریم درباره اسراف‌کاران و کسانی که در گناه پا را از حد فراتر نهاده‌اند می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ کَذّابٌ؛ خداوند متعال ﷻ کسی را که افراط‌کار دروغ‌زن باشد، هدایت نمی‌کند» (غافر، 28). چنان‌که پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید:

«ثَلَاثٌ مُنْجِیَاتٌ وَ ثَلَاثٌ مُهْلِکَاتٌ قَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُنْجِیَاتُ قَالَ خَوْفُ اللَّهِ فِی السِّرِّ کَأَنَّکَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَکُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ یَرَاکَ وَ الْعَدْلُ فِی الرِّضَا وَ الْغَضَبِ وَ الْقَصْدُ فِی الْغَنَاءِ وَ الْفَقْرِ ...؛ سه چیز مایه نجات است و سه چیز مایه هلاک؛ گفتند: ای پیامبر خدا! مایه‌های نجات کدم هستند؟ فرمود: ترسیدن از خداوند متعال ﷻ در نهان، بدان گونه که گویی وی را می‌بینی، چه اگر تو وی را نمی‌بینی وی تو را می‌بیند؛ و عادلانه رفتارکردن با مردم در حال خشنودی و خشمناکی و میانه‌روی در حال توانگری و ناداری» (کوفی‌اهوازی، 1402ق، ص68).

4. سلامت جسم و جان

پیامبر گرامی اسلام ﷺ تمام پزشکی را در یک جمله، خلاصه کرده، فرمود: «المعدةُ بیتُ کلِ الداءِ وَ الحمیةِ رأسُ کلِ دواءٍ وَ اعط کل بدنٍ ما عودته؛ شکم خانه هر بیماری و پرهیز اصل هر داروست و بدن را از آنچه به آن معتاد کرده‌ای محروم مگردان» (کوفی‌اهوازی، 1402ق، ص68). *امام علی* ﷺ فرمود: «احذَر الشّره فکم من اَکْلَةٍ منعَت اکلات؛ از پرخوری بپرهیز چه‌بسا که یک‌بار پرخوری شخص را از بارها غذا خوردن بازدارد» (تمیمی‌آمدی، 1410ق، ص161). در جای دیگر فرمود: «مَن اقتَصَرَ فی اکله کثرَت صِحّتُه وَ صلحَت فکرتُه؛ کسی که در خوردن به اندک بسنده کند، تندرستی وی بسیار و اندیشه‌اش شایسته باشد» (لیثی‌واسطی، 1376، ص437).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

1. از آیه‌های قرآن کریم و روایت‌های معصومان ﷺ می‌توان برداشت کرد که داشتن اقتصاد مقاومتی ضروی و لازم برای جامعه اسلامی است؛ چرا که دشمنان به‌علت تضادهای عقیدتی بر تخریب و نابودی جامعه اسلامی می‌کوشند و در این راه از هیچ کوششی دریغ نمی‌ورزند و در فضای کنونی جهان بهترین راه از بین‌بردن یک نظام و جامعه آسیب‌رساندن به اقتصاد آن جامعه است.

2. قناعت از راه افزایش پس‌انداز منابع کافی را برای تأمین مالی سرمایه‌گذاری از یک‌سو و تأمین منابع قرض‌الحسنه برای تأمین نیازهای مصرفی اقشار ضعیف را فراهم می‌کند و

می‌تواند نقشی اثرگذار در کاهش فقر، بهبود توزیع درآمد و افزایش رشد اقتصادی و کاهش نرخ بیکاری ایفا کند.

3. قناعت می‌تواند یکی از ارکان اصلاح الگوی مصرف باشد که در بند هشت سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به آن پافشاری شده است؛ بنابراین یکی از ملزومات تحقق اصلاح الگوی مصرف در اقتصاد مقاومتی ترویج فرهنگ قناعت در بین خانوارهای ایرانی است. البته لازمه این امر آن است که مسئولان کشور خود به‌طور عملی و عینی در امر قناعت پیش قدم باشند.

4. قناعت افزون بر آثار اقتصادی در سطح کلان جامعه، در سطح فردی نیز آثار فراوان مادی و معنوی دارد که از آن جمله می‌توان به جلب نظر الاهی، سلامت جسم و جان و هدایت‌یابی اشاره کرد. هم‌چنین با بررسی آیه‌ها و روایت‌ها محقق شد، مواردی مانند خانواده، شناخت و باورها از جمله مهم‌ترین عامل‌های پدیدآوردن و تقویت قناعت در زندگی هستند که لازم است متولیان فرهنگی و اصحاب رسانه بر روی این عامل‌ها و ترویج آن‌ها تمرکز بیشتری کنند.

منابع و مآخذ

1. آجیلی، هادی؛ «اقتصاد مقاومتی در نظام اقتصاد سیاسی جهانی»؛ **فصلنامه تخصصی علوم سیاسی**، س9، ش24، 1392.
2. ابراهیمی، ابراهیم و زینب ترابی؛ «بررسی تطبیقی فرهنگ قناعت در قرآن کریم و بوستان و گلستان سعدی»؛ **فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های ادبی قرآنی**، س3، ش3، 1394.
3. ابن‌بابویه، محمدبن‌علی؛ **علل الشرائع**؛ چ1، قم: کتاب‌فروشی داوری، 1385.
4. ـــــــ؛ **کتاب المواعظ**؛ ترجمه عزیزالله عطاردی‌قوچانی؛ تهران: مرتضوی، [بی‌تا].
5. ـــــــ؛ **من لا یحضره الفقیه**؛ تحقیق علی‌اکبر غفاری؛ چ1، تهران: نشر صدوق، 1367.
6. ـــــــ؛ **الخصال**؛ ترجمه یعقوب جعفری؛ قم: نسیم کوثر، 1382.
7. ابن‌جزری؛ **النهایة فی غریب الحدیث والأثر**؛ بیروت: المکتبة العلمیة، 1399ق.
8. ابن‌شعبه حرانی، حسن‌بن‌علی؛ **تحف العقول**؛ ترجمه احمد جنتی؛ تهران: مؤسسه امیرکبیر، 1382.
9. ابن‌منظور، محمدبن‌مکرم؛ **لسان العرب**؛ چ3، بیروت: دار صادر، 1414ق.

10. احسائی، ابن‌ابی‌جمهور؛ **عوالی اللالی**؛ قم: سیدالشهداء، 1405ق.
11. اخباری، محمد و صدیقه قلی‌زاده؛ «ثبات اقتصاد کلان در رویکرد اقتصاد مقاومتی»؛ **فصلنامه روند**، س22، ش71، 1394.
12. اسدی، علی؛ «نظام اقتصاد اسلامی الگویی کامل برای اقتصاد مقاومتی»؛ **فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان**، س2، ش5، 1393.
13. اکبری‌دستک، فیض‌الله؛ جایگاه فرهنگ قناعت (اقدام و عمل) و کارکردهای آن در تبیین و تحکیم مبانی اقتصاد مقاومتی از نگاه تعالیم اسلامی»؛ **بصیرت و تربیت اسلامی**، دوره 13، ش36، 1395.
14. امام سجاد؛ **الصحیفة السجادیة**؛ ترجمه عبدالمحمد آیتی؛ چ2، تهران: سروش، 1375.
15. دینوری، أبومحمد عبدالله‌بن‌مسلم‌بن‌قتیبه؛ **عیون الأخبار**؛ قاهره: دارالکتب المصریة، 1343.
16. قحطانی، مسفربن‌علی؛ **النظام الاقتصادی فی الاسلام**؛ [بی‌نا]: [بی‌جا]، 1423ق.
17. امیری‌طهرانی‌زاده، سیدمحمدرضا؛ «مبانی سیستمی اقتصاد مقاومتی»؛ **جستارهای اقتصادی ایران**، س12، ش23، 1394.
18. بروجردی، آقاحسین؛ **منابع فقه شیعه** (ترجمه جامع أحادیث‌الشیعة)؛ تهران: فرهنگ سبز، 1386.
19. بستانی، فؤاد افرام؛ **فرهنگ ابجدی**؛ ترجمه رضا مهیار؛ چ2، تهران: انتشارات اسلامی، 1375.
20. بحرانی‌اصفهانی، عبدالله‌بن‌نورالله؛ **عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال** (مستدرک سیدة النساء إلی الإمام الجواد)؛ قم: مؤسسة الإمام المهدی، 1414ق.
21. بونارو، هاری؛ **سلامت روح**؛ ترجمه محمد حجازی؛ تهران: ابن‌سینا، 1352.
22. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، www.Khamenei.ir.
23. پاینده، ابوالقاسم؛ **نهج‌الفصاحة**؛ چ4، تهران: دنیای دانش، 1382.
24. پژوهنده، محمدحسین؛ «موانع تحقق اقتصاد مقاومتی»؛ **پژوهش‌های اجتماعی اسلامی**، س21، ش3، 1394.

25. تمیمی‌آمدی، عبدالواحدبن‌محمد؛ **غررالحکم و درر الکلم**؛ چ2، قم: دارالکتاب الإسلامی، 1410ق.
26. جانسون، رابرت؛ **احساس رضایت**؛ ترجمه شهره عبداللهی، تهران: پیک بهار، 1380.
27. جمعی از پژوهشگران زیرنظر شاهرودی؛ **فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت** علیهم‌السلام؛ قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم‌السلام، 1426ق.
28. حرّ عاملی، محمدبن‌حسن؛ **وسائل الشیعة**؛ چ1، قم: مؤسسهٔ آل‌البیت علیهم‌السلام، 1409ق.
29. حسین‌زاده، علی؛ «نقش قناعت در بهره‌مندی از زندگی»؛ **مجله معرفت اخلاقی**، س1، ش4، 1389.
30. حسینی‌خامنه‌ای، سیدعلی؛ **اقتصاد مقاومتی؛ تبیین اقتصاد مقاومتی در بیان مقام معظم رهبری**؛ تهران: خیزش نو، 1393.
31. ـــــــــ؛ **بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم رضوی**؛ www.Khamenei.ir، 1395.
32. ـــــــــ؛ **بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت**؛ www.Khamenei.ir، 1391.
33. ـــــــــ؛ **بیانات در جمع مسئولان دستگاه‌های مختلف و فعالان اقتصادی**؛ به نقل از www.Khamenei.ir، 1392.
34. ـــــــــ؛ **بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر امام رضا** علیه‌السلام؛ به‌نقل از سایت رهبری، 1377.
35. ـــــــــ؛ **بیانات در دیدار جمعی از اعضای نهضت صرفه‌جویی در منابع ملی**؛ به گزارش شبکه اجتهاد، igtihadnet.ir، 1393.
36. حشمتی‌مولایی، حسین؛ «ریشه‌های هنجاری در اقتصاد مقاومتی»؛ **فصلنامه روند**، س22، ش71، 1394.
37. حکیمی، محمدرضا؛ **الحیاة**؛ ترجمه احمد آرام؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1380.
38. دادگر، یدالله و روح‌الله نظری؛ «بررسی شاخص فساد مالی در ایران و کشورهای برگزیده جهان»؛ **نشریه اطلاعات سیاسی اقتصادی**، ش263، 1388.

39. دانش‌جعفری، داود و سمانه کریمی؛ «نفت، برنامه ششم توسعه و اقتصاد مقاومتی»؛ **فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان**، س2، ش8، 1393.
40. دهخدا، علی‌اکبر؛ **لغت‌نامه**؛ تهران: دانشگاه تهران، 1377.
41. دیلمی، حسن‌بن‌محمد؛ **إرشاد القلوب**؛ چ5، قم: جامعه مدرسین، 1376.
42. راغب‌اصفهانی، حسین‌بن‌محمد؛ **مفردات الفاظ قرآن**؛ ترجمه غلام‌رضا خسروی، تهران: مرتضوی، 1374.
43. رفیع‌پور، فرامرز؛ **آناتومی جامعه**؛ چ9، تهران: شرکت سهامی انتشار، 1393.
44. سعادتمند، رسول؛ **درس‌هایی از امام: قناعت و ساده‌زیستی**؛ قم: تسنیم، 1390.
45. سلطان‌محمدی، حسین؛ «قناعت‌پیشگی و تأثیر در روحیات انسانی»؛ www.Tebyan-Zn.ir.
46. شبدینی‌پاشاکی، محمد، نصرالله‌پور علمداری، ابراهیم و علی کریمی‌خوشحال؛ **مؤلفه‌ها و شاخص‌های سبک زندگی اسلامی**؛ چ1، قم: زمزم هدایت، 1394.
47. شریفی، فرزانه؛ «مقاومت اقتصادی و اقتصاد مقاومتی»؛ **پایگاه خبری، تحلیلی صراط**، seratnews.ir، 1391.
48. شعیری، تاج‌الدین؛ **جامع‌الاخبار**؛ قم: رضی، 1363.
49. صدر، سیدمحمدباقر؛ **اقتصاد ما**؛ تهران: دارالصدر، [بی‌تا].
50. صدر، موسی؛ **اقتصاد در مکتب اسلام**؛ چ1، تهران: دارالصدر، 1386.
51. طاهری‌سرتشنیزی، اسحاق؛ «اقتصاد مقاومتی نمود آموزه‌های اعتقادی و اقتصادی اسلام»؛ **اندیشنامه ولایت**، دوره2، ش3، 1395.
52. طبرسی، علی‌بن‌حسن؛ مشکاة الأنوار؛ ترجمه عزیزالله عطاردی‌قوچانی؛ چ1، تهران: عطارد، 1374.
53. ـــــــــ؛ **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**؛ تهران: ناصرخسرو، 1372.
54. عبدالملکی، حجت‌الله؛ **اقتصاد مقاومتی؛ مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل**؛ چ2، تهران: بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق ﷺ، 1394.
55. فتال‌نیشابوری، محمدبن‌احمد؛ **روضة‌الواعظین و بصیرة‌المتعظین**؛ چ1، قم: رضی، 1375.
56. فرهنگ، منوچهر؛ **فرهنگ علوم اقتصادی**؛ چ6، تهران: نشر نو، 1369.

57. فلسفی، پیمان و همکاران (مسئولان حوزه‌های نمایندگی ولی‌فقیه در وزارت جهاد کشاورزی)؛ **واکاوی اقتصاد مقاومتی در آیات و روایات اسلامی**؛ به نقل از پایگاه تحلیلی تبیینی برهان، www.borhan.ir، 1395.
58. فیض‌کاشانی، محمد؛ **تفسیر صافی**؛ تهران: اسلامیه، 1375.
59. ـــــــــ؛ **الوافی**؛ چ1، اصفهان: کتابخانه امام أمیر مؤمنان علی علیه‌السلام، 1406ق.
60. قرائتی، محسن؛ **تفسیر نور**؛ چ11، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، 1383.
61. قرشی‌بنایی، علی‌اکبر؛ **قاموس قرآن**؛ چ6، تهران: دارالکتب الاسلامیة، 1412ق.
62. قشیری، ابوالقاسم؛ **رساله قشیریه**؛ ترجمه ابوعلی عثمانی؛ چ1، تهران، نشر زوار، 1387.
63. قمی، عباس؛ **سفینه البحار**؛ چ1، قم: اسوه، 1414ق.
64. کرمی، پرویز؛ «اقتصاد مقاومتی یعنی تقویت بنیه‌های قناعت»؛ خبرگزاری مهر، 1395.
65. کریم، محمدحسین، صفدری‌نهاد، محمود و مسعود امجدی‌پور؛ «توسعه کشاورزی و اقتصاد مقاومتی، جایگزین نفت»؛ **فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان**، س2، ش6، 1393.
66. کلانتر، اسدالله و فرید امرایی؛ «اقتصاد مقاومتی، تولید داخل و حمایت از کار و سرمایه ایرانی»؛ **مجموعه مقالات همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی**، دانشگاه گیلان، 1391.
67. کلانتری، علی‌اکبر؛ **اسلام و الگوی مصرف**؛ چ5، قم: مؤسسه بوستان کتاب، 1388.
68. کلینی، محمدبن‌یعقوب؛ **الروضة من الکافی**؛ ترجمه سیدهاشم رسولی‌محلاتی؛ تهران: انتشارات علمیه اسلامیه، 1364.
69. ـــــــــ؛ **الکافی** (ط- الإسلامیه)؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1407ق.
70. ـــــــــ؛ **تحفة الأولیاء** (ترجمه أصول کافی)؛ ترجمه محمدعلی اردکانی؛ قم: دارالحدیث، 1388.
71. ـــــــــ؛ **أصول الکافی**؛ ترجمه سیدجواد مصطفوی؛ چ1، تهران: کتاب‌فروشی علمیه اسلامیه، 1369.
72. لیثی‌واسطی، علی‌بن‌محمد؛ **عیون الحکم و المواعظ** (للیثی)؛ چ1، قم: دارالحدیث، 1376.

73. مجلسی، محمدباقربن‌محمدتقی؛ **ایمان و کفر** (ترجمه کتاب الإیمان و الکفر بحارالأنوار)؛ ترجمه عطاردی؛ تهران: عطارد، 1378.
74. ـــــــــ؛ **بحارالأنوار**؛ چ2، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، 1403ق.
75. ـــــــــ؛ **بحارالأنوار**؛ ترجمه ابوالحسن موسوی‌همدانی؛ چ2، تهران: کتابخانه مسجد ولی‌عصر علیه‌السلام، 1364.
76. ـــــــــ؛ **مرآة العقول فی شرح أخبار آل‌الرسول** علیهم‌السلام؛ تهران: دارالکتب الإسلامیه، 1404ق.
77. محمدی‌ری‌شهری، محمد؛ **میزان الحکمة**؛ قم: دار الحدیث، 1377.
78. محمدی، محمدرضا؛ **قناعت و سلامت روان**؛ چ2، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه‌الله، 1388.
79. مستغفری، جعفربن‌محمد؛ **طبّ النّبی** صلی‌الله‌علیه‌وآله؛ نجف: مکتبة الحیدریة، 1385ق.
80. مطهری، مرتضی؛ **نظری به نظام اقتصادی اسلام**؛ چ1، تهران: صدرا، 1368.
81. مفید، محمدبن‌محمد؛ **الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد**؛ قم: مؤسسة آل‌البیت علیهم‌السلام، 1413ق.
82. ملک‌زاده، فریده؛ «نقش کلیدی دانش‌آموزان در تحقق اقتصاد مقاومتی»؛ به نقل از سایت egtesadi.persianblog.ir، 1392.
83. منسوب به جعفربن‌محمد (امام ششم علیه‌السلام)؛ **مصباح الشریعة**؛ ترجمه حسن مصطفوی؛ تهران: انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، 1360.
84. نراقی، احمد؛ **معراج السعادة**؛ تهران: دهقان، 1377.
85. نراقی، محمدمهدی؛ **جامع السعادات**؛ بیروت: مؤسسه اعلمی، 1408ق.
86. نصر اصفهانی، محمد؛ **اخلاق دینی و اندیشه شیعی**؛ تهران: نهاوندی، 1373.
87. نوری، حسین‌بن‌محمدتقی؛ **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**؛ چ1، قم: مؤسسة آل‌البیت علیهم‌السلام، 1408ق.
88. واسطی، علی‌بن‌محمد لیثی؛ **عیون الحکم و المواعظ**؛ چ1، قم: دارالحدیث، 1376.
89. هراتیان، عباس‌علی، آگاه‌هریس، مژگان، محمدی، زهرا و فاطمه‌السادات شمسی نژاد؛ «ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی حرص- قناعت»؛ **مجله روان‌شناسی و دین**، س7، ش4، پیاپی28، 1393.